

VU Research Portal

De vervaging van het rechtssubject; de opmars van het slachtoffer

Veraart, W.J.

published in

Ars aequi

2005

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Veraart, W. J. (2005). De vervaging van het rechtssubject; de opmars van het slachtoffer. *Ars aequi*, april(2005), 246-251.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

De vervaging van het rechtssubject; de opmars van het slachtoffer

Mr.drs. W.J. Veraart*

Het slachtoffer heeft de wind mee. Dat is een na de zeebeving in Azië misschien licht provocerende opmerking, waarin een kern van waarheid zit. Want het gaat goed met de erkenning van het slachtoffer. Het televisiescherm houdt van hem; zijn noden en behoeften blijven niet meer onopgemerkt. Er zijn talrijke organisaties die zich om hem bekommeren. De wetenschap centreert zich om hem in de victimologie. Hij emancipeert zich in het strafproces;

hij eist *restorative justice* en wist onlangs zelfs, met zijn spreekrecht, de rechtszaal binnen te dringen.

Wordt de eenentwintigste eeuw de eeuw van het slachtoffer? Een eeuw waarin pech moet verdwijnen?¹ Het momentum van het slachtoffer houdt gelijke tred met de dominantie van het thema veiligheid op de politieke agenda's, met de zorg over de zorg en de onderbrenging van het thema integratie bij justitie. Voor de politiek is geen brug te

14 Zie daarover o.a. Gert van Harten, 'De AMK's zijn bijna klaar', *Tijdschrift over kindermishandeling* jrg. 17 nr. 3 (september 2003), p. 7-10.

15 Zie daarover Hilde Bakker, 'Regio's RAAK een schot in de roos?', *Tijdschrift over kindermishandeling*, jrg. 17, nr. 3 (september 2003) p. 17-20. RAAK staat voor Reflectie- en Actiegroep Aanpak Kindermishandeling.

16 Zie voor de basisstructuur en inhoud van de meldcode Bram

Boer, 'Een meldcode kindermishandeling voor beroepskrachten', *Tijdschrift over kindermishandeling*, jrg. 17 nr. 2 (juni 2003), p. 5-8.

* Wouter Veraart is universitair docent rechtsfilosofie aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

1 Zie F.J.H. Mertens, Roel Pieterman, C.J.M. Schuyt, Gerard de Vries e.a., *Pech moet weg*, Amsterdam 2003.

ver om het slachtoffer tegemoet te komen: zijn noden zijn ook zijn rechten.² Er wordt geijverd voor 'een recht op veiligheid' voor het slachtoffer in de Grondwet. Zijn schreeuw om noodhulp wordt in een 'recht op noodhulp' vertaald.

Het is deze laatste ontwikkeling, de opkomst van een rechtenretoriek rondom het slachtoffer, ofwel zijn poging tot transformatie in een (nieuw type?) rechtssubject, die meer rechtsfilosofische aandacht verdient dan zij tot dusverre heeft gekregen. Parallel aan de opmars van het slachtoffer valt immers nog een andere trend te signaleren: die van de neergang van het rechtssubject als hoeksteen van de liberale rechtsorde, zijn gedeeltelijke vervaging en, in een groeiend aantal gevallen, zijn transformatie in een slachtoffer.

DE VERVAGING VAN HET RECHTSSUBJECT

Michel Foucault schreef in de laatste zin van *Les mots et les choses* dat de mens gedoemd was te verdwijnen als een zandtekening in de branding. De mens die hij op het oog had, was een ambigue, gespleten figuur die pas sedert het begin van de negentiende eeuw in het centrum van de wetenschappelijke aandacht was komen te staan: een 'dubbel', bipolair wezen dat subject *en* object tegelijk was, oorsprong *en* product van de geschiedenis, transcendentiaal *en* empirisch, op zoek naar betekenis *en* overdekt met betekenissen.³ Niet in staat de tegenstrijdigheden in zichzelf op te lossen, blijkt deze mens een gewillige prooi voor allerlei sociale overheersingstechnieken. In de jaren zeventig beschrijft Foucault in *Surveiller et punir* hoe het lichaam van dit 'sujet' blootstaat aan de regimes van scholen, kazernes en gevangenissen, waar hij tot in zijn vingertoppen wordt gedresseerd en gedisciplineerd. In *La volonté de savoir* is zijn 'innerlijk' doelwit van processen van 'macht' en 'weten' die hem uitleveren aan een ondoorzichtig netwerk van instituties, waaraan geen ontsnappen mogelijk is.

Deze analyse heeft school gemaakt, ook aan de rechtenfaculteiten. De spanning tussen instrumentalisme en rechtsbescherming, tussen preventie en bestraffing, tussen risico en schuld, tussen veiligheid en vrijheid of hoe men de dichotomie ook wil benoemen, wordt sindsdien veel scherper gevoeld. Die spanning blijkt bovendien, in de twintig jaar na Foucaults overlijden, alleen maar groter te zijn geworden.

Om de vervaging van het rechtssubject kort te beschrijven is het van belang erop te wijzen dat hij het op alle fronten moeilijker heeft gekregen: niet

alleen in het strafrecht, maar ook in het privaatrecht; niet alleen in het staatsrecht maar ook in het internationale recht. De worsteling van minister van Justitie Donner met zijn hervormingen van het strafrecht bijvoorbeeld (hoe kan ik terrorisme bestrijden zonder het *nulla poena*-beginsel aan te tasten?), heeft een pendant in het privaatrecht (hoe kan ik schade efficiënt verdelen zonder het 'geen aansprakelijkheid zonder schuld'-beginsel aan te tasten?). En de worsteling in het staats- en vreemdelingenrecht (hoe kan ik immigratie tegengaan en illegaliteit bestrijden zonder in strijd te komen met de grondrechten en met het EVRM?) vindt haar tegenhanger in het internationale recht (hoe kan ik de nationale veiligheid beschermen zonder in strijd te komen met het Handvest van de Verenigde Naties en met de Geneefse Conventies?). Deze eenvoudige worsteling, hier slechts summier en fragmentarisch weergegeven, resulteert in een constante druk op fundamenteën van een juridische institutionele ordening die, volgens een oud ideaal, de grondlijnen moet bieden voor menselijke interacties, ofwel een vrij verkeer tussen gelijkwaardige rechtssubjecten mogelijk moet maken.

Een voor het rechtssubject centrale notie is het vermogen om voor eigen handelingen – doen en laten – verantwoordelijkheid te dragen. Dat vermogen tot verantwoordelijkheid kan op ten minste drie manieren worden aangetast. Ten eerste, door iemand vast te houden zonder hem in staat van beschuldiging te stellen of zonder hem voor een onafhankelijke rechter te geleiden. Ten tweede, door iemand die een ander door opzettelijk of onzorgvuldig handelen schade heeft toegebracht, *niet* in rechte aan te spreken op zijn verantwoordelijkheid. Ten derde, door iemand uit te sluiten van sociale voorzieningen, zodat hij niet langer tot verantwoordelijk handelen in staat is. Het eerste en het derde geval zijn ongetwijfeld het duidelijkst en menselijkerwijs gesproken het schrijnendst. Hoe kan de transformatie van rechtssubject in slachtoffer beter worden getoond dan in de figuur van de zieke die vanwege zijn status geen hulp kan krijgen – hetgeen dreigt voor veel illegalen – of van iemand die voor onbepaalde tijd en zonder vorm van proces gevangen zit – bijvoorbeeld in de strijd tegen terreur? Er zijn dan ook vele instanties: mensenrechtenorganisaties, kerken, artsen, gemeentebesturen enzovoort die zich om deze 'nieuwe slachtoffers' bekommeren. Deze twee vormen van ont-rechting hebben anderzijds ook gemeen dat zij meestal vreemdelingen treffen en de 'gewone', althans 'autochtone' burger niet raken.

Dat wil echter geenszins zeggen dat de capaciteit

2 Zie voor een recente analyse. Dorien Pessers, *Big mother. Over de personalisering van de publieke sfeer*, oratie uitgesproken aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op 26 september 2002),

Den Haag 2003, p. 12-15.

3 Zie Michel Foucault, *Les mots et les choses*, Paris 1966, ch. IX, 'L'homme et ses doubles'.

van de gewone burger om verantwoordelijk te zijn voor zijn handelen niet zou worden bedreigd. Maar terwijl aan de 'randen' van het rechtssysteem het leven pijn doet,⁴ wordt de burger in het midden als het ware ongemerkt van zijn verantwoordelijkheid ontheven. Die ontheffing vindt sluipenderwijs plaats, gedurende een complexe ontwikkeling die al decennialang gaande is. Bedoeld wordt het tweede geval zoals in de voorgaande alinea omschreven. In iets andere bewoordingen: de vraag naar de verdeling van schade wordt hoe langer hoe meer losgemaakt van de vraag naar de verwijtbaarheid van het handelen van specifieke personen. Technologische ontwikkelingen, schaalvergroting, bureaucratisering en, in het kielzog daarvan, de groei van het verzekeringswezen, hebben schadegevallen meer en meer 'gecollectiviseerd'. Gevolg is dat individuele verantwoordelijkheid als bron van onder meer aansprakelijkheid steeds meer 'uit het zicht verdwijnt',⁵ ofwel een marginaal verschijnsel dreigt te worden. Dat leidt tot passiviteit en lichtgeraaktheid bij de burger, die zijn juridische reflexen verliest en zich steeds vaker opstelt als slachtoffer.

Met de geleidelijke vervaging van de individuele verantwoordelijkheid verdwijnt kortom ook het rechtssubject zelf uit het centrum van ons rechtssysteem. Zijn lege plaats wordt ingenomen door het slachtoffer.

PATHOLOGIE VAN HET SLACHTOFFER

Sinds Henri Dunant op 25 juni 1859 bij toeval op de slagvelden bij Solferino stuitte en werd getroffen door het lijden van tienduizenden soldaten die daar lagen te creperen – en zijn *Un souvenir de Solferino* schreef waarmee het slachtoffer zijn intrede deed in de Europese publieke opinie⁶ – heeft het slachtoffer het rechtssubject stilaan verdrongen in de focus van de media, de politiek, en steeds vaker het recht. Op die laatste ontwikkeling, de neiging van het slachtoffer om zijn noden te vertalen in rechten, om het rechtssubject niet alleen te verdringen, maar zich ook te hullen in zijn kleren, moet nog nader worden ingegaan.

Mogelijk lijdt het slachtoffer aan eenzelfde soort pathologische aandoening als de *talented Mr.*

Ripley uit de gelijknamige film:⁷ een allesverterende behoefte om het rechtssubject niet alleen na te praten en na te doen, maar te vermoorden om het zelf te worden. Het wil zijn lijden in rechten vertalen, het wil, in een groots gebaar, rechten geven aan alles wat lijdt. Maar dit 'ik lijd dus ik heb rechten' van het zich emanciperende slachtoffer, wordt gefrustreerd door de klassieke rechten van het liberale rechtssubject dat bezig is om zijn particuliere projecten te realiseren. Zo strijdt bijvoorbeeld de dierenactivist voor de rechten van het lijdende dier, in de verzuiching dat de wereld beter af zou zijn geweest als al die liberale rechtssubjecten er nimmer waren geweest.

*De poging van het slachtoffer om als
een copycat zelf ook een rechtssubject te
worden leidt tot een verbitterde
rivaliteit met het klassieke rechtssubject*

Deze diagnose zouden we, met gebruikmaking van de 'mimesis'-theorie van de denker René Girard, de these van het afgunstige slachtoffer kunnen noemen.⁸ De plotseling opgelaaide hartstocht van het slachtoffer voor het recht is in deze analyse niet oprecht. De schreeuw om recht van het slachtoffer is een afgeleide van gevoelens van afgunst, die hij in de loop der tijd heeft ontwikkeld voor de centrale positie die het rechtssubject in de rechtsorde inneemt, en dan vooral voor de status die met die positie verbonden is. Die afgunst resulteert in een begeerte naar hetzelfde object waaraan het rechtssubject zijn positie ontleent: het recht. Het imitatiegedrag van het slachtoffer, zijn poging om als een *copycat* zelf ook een rechtssubject te worden (de 'mimesis'), leidt tot een verbitterde rivaliteit met het klassieke rechtssubject met mogelijk geweldadige afloop.

De these van het afgunstige slachtoffer kan wellicht verklaren waarom het zo naarstig blijft roepen om rechten, terwijl het daar zelf, als slachtoffer, strikt genomen niet zoveel aan heeft. Een slachtoffer is immers uit de aard der zaak niet vrij in zijn

4 Ik wil niet zover gaan als Giorgio Agamben die in een provocerende omkering Guantanamo in het hart plaatst van de hedendaagse mondiale rechtsorde. Zie G. Agamben, *Homo sacer. De soevereine macht en het naakte leven*, Amsterdam 2002, p. 193; G. Agamben, *État d'exception. Homo Sacer, II, 1*, Paris 2003, p. 12-14.

5 Zie C.J.M. Schuyt, 'De paradox van verzorging en verzekering', in: *Pech moet weg*, p. 84.

6 Zie Alain Finkielkraut, *De verloren beschaving*, Amsterdam 1998, p. 112-114. Oorspronkelijk verschenen als Alain

Finkielkraut, *L'humanité perdue. Essai sur le XX^e siècle*, Paris 1997.

7 *The Talented Mr. Ripley*, Hollywood 1999, naar de gelijknamige roman van Patricia Highsmith uit 1956.

8 Zie René Girard, *De romantische leugen en de romaneske waarheid*, Kampen-Kapellen 1986, eerste hoofdstuk; oorspronkelijk verschenen als René Girard, *Mensonge romantique et vérité romanesque*, Paris 1961; voorts Ger Groot, 'Mensen zijn tweedehands. Gesprek met René Girard', in Ger Groot, *Twee zielen. Gesprekken met hedendaagse filosofen*, Nijmegen 1998, p. 59-76.

doen en laten, maar afhankelijk van andermans hulp. Maar de kerngedachte achter rechtssubjectiviteit is dat het vermogen tot handelen, tot een vrije, onafhankelijke gedragskoers, althans in potentie aanwezig is. Voor het slachtoffer is echter cruciaal dat het zijn afhankelijkheid, ofwel zijn onvermogen tot handelen, niet prijsgeeft. Het zet zijn verworven aanspraken als slachtoffer op het spel, als het zichzelf van zijn slachtofferstatus zou bevrijden en het heft weer in handen zou nemen.⁹ Hem blokkeert de angst voor terugkeer in de anonimiteit, het dichtdraaien van subsidiekransen, een ongewis avontuur.

Op de keper beschouwd zijn de rechten die het slachtoffer voor zich opeist, het recht op veiligheid, op gezondheid, op voedsel en onderdak, of op een begripvolle bejegening, dan ook geen rechten waarvan het klassieke rechtssubject het warm krijgt. Het zijn immers typisch rechten waarmee je in de rechtszaal niet ver komt. Het zijn eerder belangen dan rechten, belangen waarvoor je moet opkomen op het moment dat de koek verdeeld wordt, in het politieke onderhandelingsproces.

Kort samengevat blijkt het slachtoffer-rechtssubject een tweeslachtige en innerlijk tegenstrijdige figuur die doet denken aan de mens zoals beschreven in de laatste hoofdstukken van *Les mots et les choses* van Foucault. Hij wil uit alle macht rechtssubject zijn, maar 'partout il est dans les fers'.¹⁰ En het zijn uitgerekend de rechten die hij voor zichzelf opeist en die hem zouden moeten bevrijden, die hem neerdrukken in afhankelijkheid en in slachtofferschap doen volharderen.

EXCURSIE: HET SPREEKRECHT VAN HET SLACHTOFFER

In het bovenstaande werden twee in elkaar grijpende ontwikkelingen beschreven. Aan de ene kant die van een rechtssysteem waarin het klassieke rechtssubject het moeilijk heeft, en dat, als gevolg daarvan, steeds meer slachtoffers is gaan produceren. En aan de andere kant die van de opmars van het slachtoffer, niet alleen in de werelden van media en politiek, maar ook in de sfeer van het recht. De neiging van het slachtoffer om zijn noden te vertalen in rechten, werd aan een nadere analyse onderworpen. De these werd geponeerd

dat het slachtoffer afgunstig is en het klassieke rechtssubject geleidelijk aan uit de rechtsorde verdriingt. Het slachtoffer-rechtssubject verschilt radicaal van het klassieke liberale rechtssubject omdat afhankelijkheid en niet autonomie zijn definiëren-de kenmerk is.

Een voorlopige apotheose van deze dubbele trend vormt het per 1 januari 2005 geldende spreekrecht van het slachtoffer in het strafproces bij zware misdrijven. Het is vermoedelijk voor het eerst in de geschiedenis van het publiekrechtelijke strafproces dat het slachtoffer *als slachtoffer* tijdens het onderzoek ter terechtzitting een door de wet erkende rol heeft gekregen. Natuurlijk was het slachtoffer, omstuwd door familie en vrienden, altijd al in en rondom de rechtszaal te vinden, vooral op de publieke tribune. Maar om werkelijk in het publieke strafproces te penetreren, werd van het slachtoffer stevast geëist om terwille van de procesorde een andere rol aan te nemen: de rol van aangever of van getuige of van benadeelde partij met het oog op geleden schade.¹¹ Op deze wijze kon het slachtoffer lange tijd tot het strafproces worden toegelaten en tegelijkertijd *als slachtoffer* worden geweerd.

Deze vaste praktijk is met de toekenning van een spreekrecht aan het slachtoffer als slachtoffer verlaten. Dat heeft verregaande consequenties voor de textuur van het publieke strafproces, zoals dat in de loop der eeuwen is gegroeid. Het spreekrecht van het slachtoffer als slachtoffer interfereert met het spreekrecht van de verdachte als klassiek-liberaal rechtssubject. Zijn fundamentele recht om te worden gehoord, wordt door het slachtoffer nagebootst. Maar terwijl het spreekrecht de verdachte in staat stelt om ten overstaan van een onafhankelijke rechter rekenschap over zijn doen en laten af te leggen – en om zich krachtig teweer te stellen tegen valse of onware beschuldigingen – dient het spreekrecht van het slachtoffer slechts als uitlaatklep van zijn leed.¹² Voorts, terwijl een onafhankelijke waarheidsvinding zonder spreekrecht van de verdachte niet voorstelbaar is, frustreert het spreekrecht van het slachtoffer juist het waarheidsvindingsproces: het slachtoffer spreekt immers al als slachtoffer *voordat* door een rechter is vastgesteld, of hij wel een slachtoffer is. Dit is vooral in zedenzaken een probleem, waar slachtoffers die geen slachtoffers zijn regelmatig voorkomen.¹³ De voor-

9 Zie in gelijke zin Ybo Buruma, 'Opstand der slachtoffers. De cultuursociologische en strafrechtelijke invalshoeken', *NJB* 2003, afl. 23, p. 1166.

10 In de bekende formulering van Rousseau in de openingszin van *Du contrat social* (1762). Voor het slachtoffer als 'doelwit van wie dan ook en van wat dan ook', zie Finkielkraut, *De verloren beschaving*, p. 119.

11 Gewezen zij ook op de mogelijkheid voor het slachtoffer om als

klager op te treden in het geval van niet-vervolg, op grond van art. 12 Sv.

12 Het is de bedoeling dat het slachtoffer zich in zijn verklaring strikt beperkt tot de gevolgen die het misdrijf voor hem persoonlijk heeft gehad. Zie *Kamerstukken II* 2001/02, 27632, nr. 3, p. 4.

13 Zie bijv. Chris Veraart, *Valse zeden. Onterechte aangiften in zedenzaken*, Amsterdam 2003.

barige processuele erkenning van het slachtoffer als slachtoffer leidt indirect ook tot een voorbarige veroordeling van de verdachte als dader.

*De voorbarige processuele erkenning
van het slachtoffer als slachtoffer leidt
indirect tot een voorbarige veroordeling
van de verdachte als dader*

Tenslotte, terwijl het spreekrecht voor de verdachte het verschil betekent tussen vrijheid en onvrijheid,¹⁴ staat voor het slachtoffer niet meer op het spel dan zijn therapeutische welbevinden. Want het doel van het slachtoffer-spreekrecht is dat het slachtoffer door zijn ervaringen in de rechtszaal te uiten, tot een betere verwerking komt, hetgeen indirect ook op de verdachte – *verondersteld dat hij schuldig is*¹⁵ – een heilzaam effect zou hebben.¹⁶

Om het therapeutische doel van het spreekrecht zo min mogelijk in gevaar te brengen, zal het slachtoffer op de rechtszitting met allerlei helpende handen worden omringd. ‘De ervaring om je verhaal te vertellen’ kan, aldus Willem Witteveen (PvdA) in de Eerste Kamer, immers ‘zowel bevrijdend als traumatisch zijn’.¹⁷ Het slachtoffer dat van zijn spreekrecht gebruik maakt, wordt begeleid door één of meer medewerkers van Slachtofferhulp Nederland om, in de woorden van de directeur van deze instelling, ‘onder meer te voorkomen dat de spreekrechtverklaring “ondragelijk zwaar emotioneel” wordt’.¹⁸ De door kamerleden geuite vrees dat de verdachte zou gaan proberen om het het slachtoffer lastig te maken, is inmiddels bewaarheid geworden. De eerste persoon die van zijn slachtoffer-spreekrecht gebruik maakte, de journalist Harmen Roeland, werd naar eigen zeggen door de verdachte ‘onverwacht met modder besmeurd’. Slachtofferhulp wil slachtoffers voortaan op dat soort ervaringen voorbereiden.¹⁹

Als het aan de wetgever ligt, blijft het niet bij het spreekrecht alleen: de rechten van het slachtoffer in het strafproces zullen de komende jaren stevig wor-

den uitgebreid. Het gaat om een ‘structurele verandering van het gehele systeem’, om opnieuw met Witteveen te spreken.²⁰ De ooit zo vertrouwdte rust die het Nederlandse strafproces kenmerkte, zal waarschijnlijk niet meer weerkeren.

Wat kunnen de gevolgen zijn? Uitgaande van ‘het afgunstige slachtoffer’ dat de concurrentie met het klassieke rechtssubject is aangegaan en uit is op zijn positie en status, zal het bij de Nederlandse strafrechter vast niet bij één moddergevecht blijven. Vooral bij zware misdrijven zoals moord, doodslag, mishandeling en allerlei soorten zedenzaken zal de aandacht zich steeds meer verwijderen van het geduldige proces van waarheidsvinding en zich hoe langer hoe meer gaan richten op de groeiende rivaliteit tussen slachtoffer en verdachte. Naarmate het slachtoffer meer rechten krijgt, en de positie van de verdachte almaar zwakker wordt, zal het voor alle betrokkenen steeds moeilijker worden om uit te maken wie schuldig en wie onschuldig is, wie verdachte en wie reeds veroordeeld, wie slachtoffer en wie rechtssubject.

DE EINDIGHEID VAN DE RECHTSORDE

Er is nog een andere wijze om het hier geschetste probleem te benaderen. In plaats van ons druk te maken over de opmars van het slachtoffer en de neergang van het klassieke rechtssubject en enigszins vrijmoedig te spreken over mogelijke verbanden daartussen, zouden we ook de vraag kunnen stellen hoe het komt dat ons strafprocesrecht – en ons rechtssysteem überhaupt – het slachtoffer als slachtoffer zolang buiten de deur heeft gehouden. Het is mogelijk dat vroegere juristen, onbekend met recente verschijnselen als bijvoorbeeld waarheidscommissies, zich de rechtszaal simpelweg niet konden *voorstellen* als geschikte therapeutische setting: voor hen was het *evident* dat er verschil was tussen ‘sofa’ en ‘toga’, tussen de pijnlijke waarheid in de behandelkamer en de moeilijke juridische waarheid, en dat die twee verschillende waarheden niet met elkaar moesten worden vermengd.

Meer in het algemeen is de rechtsorde, en ieder een daarin werkzaam, zich wellicht al vanaf haar ontstaan, maar meer dan thans het geval is, van

14 Zie Judith Butler, ‘Dehumanization via Indefinite Detention’, in: Danny Goldberg et al. (ed.), *It’s a Free Country. Personal Freedoms in America after September 11*, New York 2003, p. 243-257.

15 Ook deze omkering van de onschuldpresumptie die in het doel van het slachtoffer-spreekrecht besloten ligt, dissonant met het op onafhankelijke waarheidsvinding gerichte strafproces.

16 Zie *Kamerstukken II* 2001/02, 27632, nr. 3, p. 3-4.

17 *Handelingen I* 2003/04 (27 april 2004), p. 26-1319.

18 ‘Bloedend weggeduwd door de veerbootbemanning’, *NRC Handelsblad*, 6 januari 2005, p. 2.

19 Ibid.

20 *Handelingen I* 2003/04 (27 april 2004), p. 26-1319. Witteveen noemde in zijn bijdrage zes rechten waarover het slachtoffer in de komende jaren ‘moet’ komen te beschikken: ‘Het recht op respect en een begripvolle bejegening; het recht op informatie en uitleg omtrent de voortgang van de zaak; de bevoegdheid om informatie te verschaffen aan de officials die binnen de strafrechtelijke procedure beslissingen nemen ten aanzien van de verdachte; het recht op juridische bijstand; het recht op bescherming van privacy en fysieke veiligheid en het recht op schadevergoeding door de dader van het delict.’

haar eigen beperkingen bewust geweest. Het recht vermocht gewoonweg niet alles, het kon bijvoorbeeld niet helpen bij de verwerking van psychische trauma's. Maar er zit meer in dan dat. En dat meer zit juist in dat minder; minder cryptisch geformuleerd: *het méér dat de rechtsorde aan slachtoffers had te bieden, school nu juist in de strenge beperkingen die het recht aan het slachtoffer oplegde om aan het rechtssysteem deel te nemen.*

Anders dan arts en therapeut die een slachtoffer slechts kunnen behandelen door hem als patiënt te aanvaarden in zijn hulpbehoevendheid, kan de jurist voor het slachtoffer iets geheel anders betekenen. De jurist heeft immers geleerd om niemand slechts als een slachtoffer of als louter patiënt te beschouwen. Aan de reducerende blik van de arts, die daar volgens zijn eed toe verplicht is,²¹ voegt de jurist nog iets toe. Zijn blik is zodanig gevormd dat hij in elk mens, hoe vreselijk die er ook aan toe is, altijd een handelend wezen kan blijven zien. En op die manier heeft ook de rechtsorde het slachtoffer telkens aangesproken: de deur naar het recht stond voor hem open, maar niet voor het slachtoffer als slachtoffer, maar voor het slachtoffer als vrij mens.

Aldus treedt het slachtoffer op als eiser in het civiele proces, of als benadeelde partij in het strafproces. Hij ageert, maakt gebruik van zijn rechten en weet degenen die het hem moeilijk maakten en die hem bijna deden bezwijken, aan te spreken op hun fouten en in de verdediging te dringen. Deze actieve positie, die niet vrij is van verantwoordelijkheden, kan het slachtoffer niet verlossen van trauma's en littekens. Maar het recht stelt hem aldus wel in staat om zijn slachtofferrol te verlaten en zijn leven weer op te pakken.²²

De 'sprong' van hulpbehoevend slachtoffer naar vrij en verantwoordelijk rechtssubject is natuurlijk geen sinecure. Maar dat is wellicht ook de reden waarom het recht op dat punt zo lang zo absoluut en categorisch, zo compromisloos en hard is geweest. Alsof het recht eigenlijk wilde zeggen: 'het kan niet, maar het moet wel', en zo het slachtoffer over de streep trok.

Maar dat 'absolute' in de rechtsorde dwong niet alleen het slachtoffer tot handelen. Het verplichtte evenzeer de overheid om het slachtoffer ook in staat te stellen om die moeilijke sprong te maken.

Want zonder toegang tot sociale voorzieningen en gemeenschappelijke instituties is het voor niemand mogelijk om als vrij rechtssubject te kunnen functioneren. Het is dan ook geenszins gezegd dat een afbouw van sociale voorzieningen 'automatisch' tot meer eigen verantwoordelijkheid zou leiden. Het omgekeerde is wel waar: dat er bijzonder veel voorzieningen nodig zijn om degenen die hulpbehoevend zijn zoveel mogelijk als vrij rechtssubject te laten functioneren.²³

De proliferatie van slachtofferrechten gaat gepaard met de sluipende afkalving van de individuele verantwoordelijkheid

Daarin schuilt de ironie van de recente geschiedenis: dat in het 'sociale vangnet' dat de overheid ooit heeft gesponnen om te voorkomen dat klassieke rechtssubjecten zouden transformeren in slachtoffers, het slachtoffer-rechtssubject geboren is. In onze wirwar van aanspraken op voorzieningen, in alle soorten en maten, bij publieke en bij private instellingen zijn we de afgelopen vijftig jaar allemaal in slachtoffer-rechtssubjecten getransformeerd, en zijn we ons als cliënt, als patiënt of als consument steeds meer als mondig slachtoffer gaan opstellen.

De identificatie met en aandacht voor slachtoffer is in diezelfde periode steeds obsessiever en belangrijker geworden, terwijl het klassieke rechtssubject geleidelijk aan uit het zicht verdween. De proliferatie van slachtofferrechten gaat gepaard met de sluipende afkalving van de individuele verantwoordelijkheid.

Maar wordt het voor juristen niet de hoogste tijd om de aandacht weer van het slachtoffer af te leiden en om het slachtoffer gedecideerd de weg te wijzen naar die andere, vervagende zijde van zijn gespleten persoonlijkheid? Foucault had immers gelijk: de recente uitvinding 'mens' is een bipolair figuur, die object en subject tegelijk is, gedetermineerd en vrij, afhankelijk en autonoom. ✱

21 Vgl. Finkelkraut, *De verloren beschaving*, p. 119.

22 Zie in dezelfde geest het preadvies van A.C. Zijdeveld, 'De wisselende aandacht voor slachtoffers', in: A.C. Zijdeveld, C.P.M. Cleiren, C.E. du Perron, *Het opstandige slachtoffer. Gevoelensdoening in strafrecht en burgerlijk recht. Handelingen Neder-*

landse Juristen-Vereeniging, Deventer 2003, p. 30-31.

23 Zie in dit kader het recente rapport van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO), *Toegang tot recht. RMO Advies 32*, Den Haag 2004, hoofdstuk 4.